

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De anti-hond

Poezen en edellieden

Ronnes, H.

DOI

[10.21827/virtus.29.84-96](https://doi.org/10.21827/virtus.29.84-96)

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Virtus

License

CC BY-NC

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Ronnes, H. (2022). De anti-hond: Poezen en edellieden. *Virtus*, 29, 84-96.
<https://doi.org/10.21827/virtus.29.84-96>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

VIRTUS

29 | 2022

Hanneke Ronnes

De anti-hond

Poezen en edellieden

84

Op kastelen en buitenplaatsen was de kat onmisbaar als jager op muizen en ratten. De etenswaren in de keuken en de voorraden op zolder moesten beschermd worden, en wie kon dat beter dan de kat? Toch is er weinig bewijs van deze aanwezigheid van de kat op kasteel en buitenplaats. Dat ligt aan de rol die de dienstbare kat speelde op het kasteel: waar de hond *upstairs* leefde, werkte de poes *downstairs* als personeelslid, voldoende reden voor de adel om weinig aandacht te schenken aan haar. In zeventiende-eeuwse hofdichten komen al honden voor; op schilderijen van edellieden staan naast vogels (levend of geschoten) en wild (geschoten) vooral honden en paarden. Ook de dierbegraafplaatsen op buitenplaatsen bestaan bijna uitsluitend uit graven van honden en paarden. De kat schittert door afwezigheid. Van een (historische) band tussen edellieden en poezen lijkt op het eerste gezicht geen sprake te zijn, toch was de werkelijkheid complexer. Dit essay stelt de vraag hoe edelen zich door de tijd heen verhielden tot de kat en welke maatschappelijke ontwikkelingen invloed uitoefenden op de relatie tussen de adel en dit dier.

Diergeschiedenis

De ‘animal studies’ is onder invloed van wetenschappers als Frans de Waal, Jacques Derrida, Erica Fudge en Donna Haraway uitgegroeid tot een volwaardig onderzoeks-

Afb. 1. Grote kat (ets, gravure en roulette, anoniem, naar een prent van Cornelis Visscher (II), 1679-1702; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnummer RP-P-1904-722, schenking van G.J. Boekenoogen, Leiden, 1904; met dank aan Frans Grijzenhout)

gebied.¹ Deze denkers stellen de dichotomie tussen mens en dier, en die tussen cultuur en natuur, ter discussie. Typische zogenaamd menselijke kwaliteiten, zoals het gebruik van instrumenten, taalvaardigheid, en het hebben van emoties, onderscheiden ons niet van dieren maar, zo benadrukken zij, delen wij met dieren. Dat is niet verwonderlijk als in acht wordt genomen dat de mens ook een dier is. Om dit continuum tussen mens en dier te onderstrepen, wordt tegenwoordig gesproken van *human animals* en *nonhuman animals*.² De 'social turn' die vanaf de jaren 1970 de oppressie van arbeiders, Afro-Amerikanen, vrouwen en homoseksuelen aan de kaak stelde, leidde ertoe dat in de jaren 1980 ook de ongelijke machtsrelatie tussen dier en

1 De term 'Animal turn' werd in 2007 gemunt door Katherine Grier in *Pets in America. A history* (Chapel Hill, 2006).

2 E. Fudge, *Animal* (London, 2002).

mens onder de aandacht kwam.³ De diergeschiedenis kwam toen eveneens op gang. Een aantal invloedrijke studies over huisdieren waaronder de kat zag toen het licht. Klassiek zijn vooral Keith Thomas' *Man and the natural world: Changing attitudes in England 1500-1800*, Harriet Ritvo's *The animal estate. The English and other creatures in the Victorian Age*, en Robert Darnton's *De grote kattenslachting*.⁴ Thomas en Ritvo presenteerden beiden een *grand narrative* waarin de wetenschappelijke revolutie in de zeventiende eeuw, en ontwikkelingen als de Verlichting, industrialisatie, urbanisatie en de romantiek in de achttiende en negentiende eeuw als katalysators werden beschouwd van de verbeterde status van dieren en van de geleidelijke opkomst van huisdieren. Zo zorgden de wetenschappelijke revolutie en de Verlichting, en de secularisering die daarmee gepaard ging, voor meer kennis van en interesse in de natuurlijke wereld en voor minder bijgeloof ten aanzien van de kat die tot dan toe veelal als duivels werd bestempeld. De Romantiek, industrialisatie en urbanisatie wakkerden de interesse in de natuur, die steeds meer onder druk kwam te staan, alleen maar verder aan. Een zekere dieren-sensibiliteit – volgens Ritvo vooral weggelegd voor de hogere standen – bereikte een voorlopig hoogtepunt in de negentiende eeuw.

Robert Darnton concludeerde in zijn befaamde (*micro*) *histoire des mentalités* 'De grote kattenslachting' dat de elite van Parijs al in de achttiende eeuw een zwak had voor de kat. De lagere standen associeerden poezen nog steeds met het kwade, met vrouwelijkheid en seksualiteit. Om de door hen gehate baas te stangen miauwden de arbeiders 's nachts als katten, waarna ze van hem toestemming kregen om de zogenaamde straatkatten – nadrukkelijk echter níét de kat van de echtgenote van de baas – om het leven te brengen. De grote kattenslachting die de arbeiders vervolgens aanrichtten (en waarvan de poes van de vrouw van de baas toch het slachtoffer werd) moet volgens Darnton worden opgevat als het product van een sociaal-maatschappelijke machtsstrijd. De kat was nu weliswaar een huisdier geworden, maar zij was nog kwetsbaarder dan voorheen, juist omdat ze nadrukkelijk werd toegeëigend door slechts één bevolkingslaag, de elite, wier leidende rol in de samenleving van onderop aangevochten werd. Het vervolg van dit artikel gaat in op de vraag in hoeverre het klopt dat het de elite was – waaronder de adel – die na een lange periode van afkeer de kat als eerste toe-eigende. En wat is er tegenwoordig nog over van deze liaison tussen adel en kat?

3 L. van Molle, 'Inleiding - Een geschiedenis van mensen en (andere) dieren', *Tijdschrift voor geschiedenis* 125 (2012), 464-475, hier 469.

4 K. Thomas, *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800* (Londen, 1983); H. Ritvo, *The animal estate. The English and other creatures in the Victorian Age* (Cambridge, MA, 1987); R. Darnton, *De grote kattenslachting en andere episoden uit de culturele geschiedenis van Frankrijk* (Amsterdam, 1986 [1984]).

Botsende karakters

De vraag waarom het tot ver in de achttiende eeuw tussen edellieden en poezen niet boterde, lijkt snel beantwoord: nog afgezien van de slechte reputatie van de kat (waarover hieronder meer), pasten het karakter en de bezigheden van de poes slecht bij wat de adel verlangde. In plaats van volgzzaam zoals honden, stonden katten bekend als autonoom en weinig gedwee. De muizenbestrijding – de bestaansreden van de kat op het kasteel of huis – deed de kat meer voor zichzelf dan uit liefde voor de heer. Het gejack van krolse poezen was oorverdovend en hun ‘wilde paargedrag’ vond open en bloot plaats in de tuin, op daken en schuttingen.⁵ Het was geen gedrag waarmee de adel goede sier kon maken. Met een gemiddelde slaaptijd van 15 tot 20 uur per dag werden katten bovendien beschouwd als buitengewoon lui. Erger nog waren hun vermeende valse trekken. Een bijdrage aan een adellijk album amicorum uit 1578 vergelijkt vrouwen met katten: vrouwen leiden je om de tuin met hun leugens op dezelfde manier dat katten eerst likken en dan krabben.⁶ Deze valsheid bleek ook, zo vond men, uit het feit dat katten jagen op vogels.⁷ Bij de adel, vogelliefhebbers pur sang die op kastelen en buitenplaatsen jachtvogels, zangvogels en exotische exemplaren uit de Oost of West hielden in speciaal gebouwde volières en waterbekkens, viel dit jachtinstinct niet in goede aarde.⁸ In Engeland ontstonden conflicten tussen edellieden als de Duke of Rutland en boeren omdat de eersten zeiden dat de poezen van de boeren hun jachtvogels opaten; de boeren op hun beurt beschuldigden de adel van het doden van hun katten.⁹

Het zijn bezwaren tegen de kat die ook leefden onder andere echelons van de samenleving, maar ze wogen voor de adel – gewend gehoorzaamd te worden en hechtend aan eer, aanzien en etiquette – wel zwaarder. In hoeverre de adel gevoelig was voor de *framing* van katten sinds de dertiende eeuw als duivels en als representanten van het kwaad is moeilijk te beoordelen. Het is waarschijnlijk dat het bijgeloof ten

87

-
- 5 E. Aerts, 'Felix als huisdier of ondie? De relatie tussen mens en kat in middeleeuwen en nieuwe tijd', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125 (2012), 488-503, hier 494.
- 6 C. Gietman, J. Jas, red., *Biljoen. Kasteel, bewoners, landgoed* (Zwolle, 2020), 57.
- 7 Het jachtinstinct van de kat werd tegelijkertijd gewaardeerd: volgens Frances Simpson (*The book of the cat* (Londen, 1903) 13), was de kat een favoriet heraldisch symbool dat stond voor moed en strijd-lust. Andere auteurs zijn van mening dat de kat in de heraldiek alleen voorkwam als het woord kat in de naam zat (E. Aerts, *Zat het snor? Een geschiedenis van kat en mens in de Lage Landen* (Gorredijk, 2020), 494).
- 8 C. Valerio, *Aardse paradijzen van de Verlichting: Menagerieën op de Nederlandse buitenplaats in de achttiende eeuw* (Masterscriptie RUG, 2022), zie ook zijn artikel in dit dossier. Veel van deze volières en waterbekkens kregen een prominente plek in de tuinaanleg, waarmee nog maar eens onderstreept werd hoe belangrijk deze vogels waren voor de adellijke eigenaren. Zie ook: J. Luiten van Zanden, H. Cordasev en E. de Bruin, red., *Gevleugelde geschiedenis van Nederland. De Nederlander en hun vogels* (Amsterdam, 2022) over de innige band van Nederlanders en de adel in het bijzonder met vogels.
- 9 J.E. Archer, "'A fiendish outrage'? A study of animal maiming in East Anglia: 1830-1870', *Agricultural History Review* 33 (1985), 147-157, hier 152-153.

aanzien van de zwarte, geseksualiseerde heksenkat de reputatie van de poes onder de adel nog verder heeft verslechterd.

Toch is dit niet het hele verhaal. Katten beschikten ook over eigenschappen, zoals hun propere lichamelijke verzorging, die wel pasten bij een sociale laag die zichzelf beschouwde als beschaafd. Met uitzondering van slapen, spenderen katten de meeste tijd aan wassen, en anders dan honden verspreiden katten nauwelijks of geen lichaamsgeur en ruimen ze zelf hun uitwerpselen op. De aandacht voor de persoonlijke hygiëne van de kat lijkt in sommige gevallen te zijn opgemerkt. Dat geldt niet voor hun esthetische kwaliteiten, die op verschillende andere momenten in de geschiedenis wel geroemd werd; het meest bekend is de faraonische waardering van de kat.

88 Er is voor de periode voor 1700 veel bewijs van kattenmishandeling zoals ‘animal baiting exhibitions’, en het van torens gooien en levend verbranden van katten, waaraan de adel deelnam als toeschouwer.¹⁰ Tijdens de Brusselse ommegang in 1549 was Filips II getuige van ‘kattenmuziek’ die geproduceerd werd door krijsende katten die op ritmische wijze pijn gedaan werden.¹¹ Op kasteel Schoonhoven lijken katten in de veertiende eeuw opmerkelijke genoeg niet ingezet te zijn om muizen te vangen (wachters hadden dienst om op de voorraadzolder muizen te vangen), maar de bronnen getuigen wel van de aanwezigheid van een ‘katridder’.¹² Naast de zot en een man die optrad met een paard, geit en aap, werd het publiek vermaakt door de katridder die vocht met een wilde kat.¹³

Rationalisering en een voorzichtige herwaardering van de kat

Jacob Cats raadde eigenaren van mooie katten aan op de hoede te zijn voor bontwerkers. Ook in de zeventiende eeuw had de kat, zo is duidelijk, nog veel te vrezen.¹⁴ Naast de haast gebruikelijke mishandelingen, bleven ook de negatieve associaties met katten als duivels, wellustig en indolent bestaan. Dit blijkt uit schriftelijke bronnen en afbeeldingen, hoewel de kat op schilderijen in toenemende mate ook, aldus Erik Aerts en Leen van Molle, symbool stond voor huiselijkheid.¹⁵ In de buitenlandse literatuur wordt deze huiselijkheid, uitgedrukt door een spinnende kat bij de haard, meestal gesitueerd in de negentiende eeuw.¹⁶ Het is goed mogelijk dat in de vele welvarende steden van de Republiek de voorzichtige omwenteling in de waardering van de kat binnen de context van het huisgezin, eerder begon. Op het adellijke kasteel

10 L. Kalof, *Looking at animals in human history* (Londen, 2007), 59, 88.

11 Aerts, ‘Felix als huisdier of ondie?’ , 501.

12 H.A. Verhoef, *De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda. Dagelijks leven aan het Hof opgetekend uit de middeleeuwse jaarrekeningen* (Schoonhoven, 2016), 23.

13 *Ibidem*, 63.

14 Aerts, ‘Felix als huisdier of ondie?’ , 491.

15 Van Molle, ‘Inleiding’, 466; Aerts, ‘Felix als huisdier of ondie?’ , 499.

16 Zie de literatuur genoemd in de historiografische (eerste) paragraaf ‘Diergeschiedenis’ hierboven.

was daarvan echter in het geheel geen sprake. Johan Maurits van Nassau, die een corpulente witte kater bezat die luisterde naar de naam Joachim, was de uitzondering op deze regel. Als enthousiast dierenverzamelaar – van zowel echte als geschilderde beesten – hield Johan Maurits behalve Joachim binnenshuis ook een aapje.¹⁷

Anders dan honden, werden katten ook in de achttiende eeuw nog nauwelijks geportretteerd. Volgens Katherine Rogers was dit omdat een poes niet bijdroeg aan de status van de eigenaar: de kat ‘was neither an expensive, highly bred animal, nor one that could plausibly be shown gazing adoringly up at its human patron.’¹⁸ Toch kennen we voor Nederland in ieder geval één voorbeeld van een achttiende-eeuws kattenportret. Op een aquarel van Aert Schouman staat een ogenschijnlijk heel gewone poes, maar dan wel uitgerust met een roze strik. Het liefdevolle bijschrift luidt: ‘Onse CAT geworppen op ZUYDWIND. Anno 1744 sterft 1763’. De eigenaren van deze kat waren Maria Catharina van der Burgh en Hendrik baron van Slingelandt, in bezit van de buitenplaats Zuydwind ten zuiden van Den Haag. De poes, die ook naar huidige maatstaven heel oud is geworden, heeft beiden overleefd; de opdrachtgever van de aquarel is waarschijnlijk hun zoon Bartout van Slingelandt die Zuydwind erfde.¹⁹

Ook in Frankrijk begonnen sommige leden van de adel vanaf de achttiende eeuw de poes te appreciëren. Dit blijkt onder meer uit de reacties op de aanval op katten door Georges-Louis de Buffon.²⁰ In zijn 43 delen tellende *Histoire Naturelle* (1749-1782) onderscheidde hij vijf soorten poezen, waaronder de *Chat Sauvage* (afgebeeld in de natuur), *le Chat Domestique* (de gevlekte of lapjeskat, afgebeeld in een eenvoudig interieur), en aan de top *le Chat d'Angora* (in een rijk interieur weergegeven).²¹ Deze classificatie werd gekoppeld aan de inmiddels stereotiepe presentatie van alle katten als vals, onbetrouwbaar en egocentrisch, wat een felle tegenreactie opriep, bijvoorbeeld van kattenliefhebber François-René Chateaubriand.²² Ook in Nederland resonanceerde deze ophef over De Buffon's presentatie van de kat nog lang na en kroppen sommigen in de pen om de kat te verdedigen (ondanks het feit dat de poezen deze taak door hun gedrag zeer moeilijk maakten). Toegegeven, aldus de auteur van *De dieren, afgebeeld, beschreven en in hunne levenswijze geschetst*, de kat hecht zich minder aan de mens dan de hond, kiest vooral om bij de mens te wonen omdat deze haar

17 Valerio, *Aardse paradijzen van de Verlichting*, 17.

18 K.M. Rogers, *The cat and the human imagination. Feline images from Bast to Garfield* (Michigan, 2001), 33.

19 Aert Schouman maakte ook aquarellen van de tuin en verschillende tuinderdelen van Zuydwijk. Over het kattenportret gaat: <https://caroliennaaktgeborenbos.nl/?p=1582>, geraadpleegd 20 juli 2022.

20 G.L. Buffon, *Histoire Naturelle* (Paris, 1749-1782).

21 Ibidem; Th. Hoquet, *Buffon illustré: les gravures de l'histoire naturelle (1749-1767)* (Paris 2007), 301-305. De *Histoire Naturelle* was bijzonder invloedrijk en heeft de reputatie van de kat niet veel goeds gedaan. De Buffon was een notoir kattenhater en schetste een (wat verouderd) beeld van een duistere, duivelse, losbandige kat. Zie ook K. Kete, *The beast in the boudoir: Petkeeping in nineteenth-century Paris* (Berkeley, 1994), 117-119.

22 Simpson, *The book of the cat*, 12.

Afb. 2. 'Le Chat d'Angora'
 (gravure uit: Georges Louis
 Leclerc comte de Buffon,
*Histoire naturelle, générale
 et particulière*, vol. VI, Paris,
 1756, planche V; BNF
 Gallica)

goed verzorgt, hecht aan vrijheid, heeft de neiging om weg te lopen en als zij de kans krijgt tot 'rooverij en diefstal' over te gaan – 'en al die slechte eigenschappen worden door goede behandeling en opvoeding geenszins weggenomen, maar dat is geene reden om (...) dit dier voor zoo onvolkomen te houden, als door Buffon en vele anderen wordt gedaan'.²³

Het was vooral De Buffon's laatste type kat, *le Chat d'Angora* (afb. 2), die nu in toenemende mate door edelen als Chateaubriand verdedigd en geadopteerd werd. Deze flirt van de adel met de poes was niet uitsluitend voorbehouden aan de Franse adel. Horace Walpole leidde aan dezelfde, volgens Rogers in de achttiende eeuw nog typische 'aristocratic affectation'.²⁴ Dat juist Chateaubriand en Walpole poezen hielden, lijkt niet toevallig: beiden golden als tamelijk excentrieke figuren en het waren

23 L. Burgersdijk, *De dieren, afgebeeld, beschreven en in hunne levenswijze geschetst*, Volume 1 (Leiden, 1864), 118.

24 Rogers, *The cat and the human imagination*, 86, 88.

juist deze buitenbeentjes op wie de poes vanaf nu kon rekenen en tot ver in de twintigste eeuw aantrekkingskracht uitoefende.²⁵

Eenzelfde soort adellijk buitenbeentje, maar dan (van oorsprong) uit de Republiek, was Belle van Zuylen. Als proto-romanticus hield zij van de natuur: van tuinieren en werken in de moestuin, van wandelen en van dieren. Doorgaans wordt vooral gewezen op haar liefde voor honden, zoals in de recente publicatie *Belle van Zuylen en haar honden*, maar in haar brieven vermeldt ze ook met enige regelmaat de aanwezigheid in huis van een kat.²⁶ Haar aandacht voor poezen kan niet uitsluitend verklaard kan worden vanuit een op Rousseau geënte sensibiliteit voor alles wat de natuur voortbracht. De kat als anti-hond is bij Van Zuylen ook een symbool waarmee ze rebelleert tegen de adel als sociale groep en tegen de standsrestricties die vooral vrouwen troffen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit haar roman *Lettres de Mistriss Henley*. De zwaar gefrustreerde vrouwelijke hoofdpersoon die zich opgesloten voelt in het buiten van haar man tussen de spullen van zijn voorvaderen, neemt een poes: terwijl de vrouw de portretten van de familie van haar echtgenoot weghaalt, krabt de poes het meubilair kapot. Voor de hoofdpersoon lijkt vluchten niet mogelijk, maar de kat grijpt zijn kans en loopt weg. Hij verlaat het verstikkende oord en komt nooit meer terug.²⁷

91

Adellijke toe-eigening

Chateaubriand, Walpole en Van Zuylen waren uitzonderingen. Compassie met de kat was begin negentiende eeuw nog altijd zeldzaam, zowel bij de adel als bij de rest van de bevolking. Kattenmuziek was een normale attractie op kermissen – pas in 1844 werd in het *Algemeen Handelsblad* geklaagd over het schrale aanbod aan muziek spelende katten. Ook het zogeheten ‘katknuppelen’, een kwelspel waarbij katten in een houten ton werden opgesloten en aan een touw tussen twee bomen opgehangen, bleef nog lang een populair tijdverdrijf. De deelnemers sloegen met houten knuppels de ton, waarna de kat onder luid gekrijs moest proberen te ontsnappen.²⁸ Dit vermaak was niet voorbehouden aan de lagere klassen: de onderwijzer en schrijver Jan ter Gouw haalde in 1873 op hoge leeftijd herinneringen op aan zijn jeugd in Amsterdam, en schreef dat hele families, en vooral de zogenaamde beschaafde Amsterdammers, de stad uit trokken om net daarbuiten te gaan kijken naar het katknup-

25 H. Ronnes, ‘Poezen en mensen. Naoorlogse en Nederlandse kattenliteratuur van de grote vier tot de *Poezenkrant*’, in L. Berkhout, S. den Dulk, I. van Hellemond, H. Kraaij en E. van der Laan-Meijer, red., *Natura ARTIS Magistra: Verhalen over cultuur, landschap en natuur* (Hilversum, 2021), 145-151.

26 T. Trompert-van Bavel, *Belle van Zuylen en haar honden* (Groenlo, 2014). Belle van Zuylen noemt bijvoorbeeld in deze brief haar kat: <https://charriere.huygens.knaw.nl/edition/entry/2070/translation>, geraadpleegd 20 juli 2022.

27 I. de Charrière, *Lettres de Mistriss Henley, publiées par son amie* (Genève, 1784).

28 Z.a., ‘De kermis II,’ *Algemeen Handelsblad* (9 september 1844) 4.

pelen van boerenknechten.²⁹ Een andere vorm van geïnstitutionaliseerd poezenpes-ten waar Ter Gouw zich druk over maakte was het fenomeen van de kattenschaatsrij-
derswedstrijd, waarbij poezen met notendoppen onder hun pootjes glibberend het ijs
over moesten. Er zou nog in 1871 een dergelijke wedstrijd zijn verreden in het Over-
ijsselse dorp Blankenham.³⁰

Waar dit soort praktijken in Ter Gouws jeugd nog heel gebruikelijk waren, werd
aan het eind van zijn leven stevig gediscussieerd over de (morele) rechten van dieren
en vivisectie.³¹ Geïnspireerd door ontwikkelingen in het buitenland toonden vooral
adellijke vrouwen zich echte voorvechters van dierenwet- en regelgeving. Zij sticht-
ten asielen waar straathonden en -katten werden opgevangen. Soms vonden de op-
genomen zwerfdieren na enige tijd een nieuw thuis, in de meeste gevallen werden
ze gedood, maar nu op een ‘humane’ of beschaafde manier.³² Het idee dat dieren op
een humanere manier behandeld moesten worden, verklaart deze adellijke patrona-
ge. Als ‘ethische vaandeldragers’ sprongen edellieden voor de poes in de bres.³³ Daar-
bij kwam het gelegen dat katten, aldus Jacob van Lennep, ‘beschaafde manieren’ en
een ‘air van voornaamheid’ hadden.³⁴ De reinheid en de esthetische kwaliteiten van
de kat kregen plotseling veel meer aandacht.

De Nederlandse adel – en dan met name de vrouwen – eigende zich de poes niet
alleen toe via de door hen gestichte asielen: de chique poes werd nu ook in huis geno-
men. Dat deze nieuwbakken huisdieren niet altijd vrijelijk door de woonkamer mocht-
ten lopen blijkt uit het bestaan van de kattenkooi. Henriette Ronner, beroemd om
haar kattenportretten, hield de verfijnde dieren – zij schilderde geen gewone poezen
maar uitsluitend raskatten – in kattenverblijven in de tuin. Het genre van de katten-
kunst was geïnspireerd op de Victoriaanse en Biedermeier voorliefde voor het huise-
lijke en landelijke leven. Ronners schilderijen van poezen in de interieurs van de adel
en hoge bourgeoisie vonden veel aftrek overal in Europa, maar vooral onder de Britse
adel (afb. 3).³⁵

29 J. ter Gouw, *Aura: Een geïllustreerd boek voor jongelui, dat ook door de oude lui kan gelezen worden* (Haarlem, 1873), 100.

30 Ibidem.

31 Deze discussie kwam in Nederland op gang in navolging van de ontwikkelingen in Groot-Brittannië. Ook
in andere landen kwam de adel in opstand tegen vivisectie.

32 K. Davids, ‘Aristocraten en juristen, financiers en feministen. Het beschavingsoffensief van de dierenbe-
schermers in Nederland voor de Eerste Wereldoorlog’, *Volkskundig bulletin* 13 (1987), 193-194; Davids,
Dieren en Nederlanders, 97-102; Ronnes en Van de Ven, ‘Van dakhaas tot schootpoes’, 124-127.

33 Aerts, *Zat het snor?*, 196-197.

34 Aerts, ‘Felix als huisdier of ondie?’’, 499.

35 Zie George Breitners *Dame met kat* (ca.1883), John Watsons *Little girl sewing with cat* (1856) en de
iets latere, talrijke zoetsappige afbeeldingen van kinderen met hun honden en poezen van populaire
genreschilders als Frederick Morgan (1856-1927) en Arthur Elsley (1860-1952). Eenzelfde thematiek is
herkenbaar binnen de Biedermeierstijl van Fritz Zuber-Buhler (1822-1896) en bij de Amerikaanse Ammi
Phillips (1788-1865); H. Kraaij, *Henriette Ronner-Knip, 1821-1909. Een virtuoos dierschilderes* (Schie-
dam, 1998), 106-126.

Afb. 3. Katjesspel (olieverf op paneel, Henriëtte Ronner, circa 1860 - circa 1878; collectie Rijksmuseum, Amsterdam, objectnummer SK-A-3089, leaat van de heer J.B.A.M. Westerwoudt, Haarlem, 1907)

Er bestond in de negentiende eeuw nog een heel andere groep die de kat adopteerde: de negentiende-eeuwse romantische kunstenaars, dandies en avantgarde schrijvers en schilders.³⁶ Charles Baudelaire was een van de eerste representanten van deze groep, al was zijn gedachte om zich te affiliëren met de poes niet origineel: er loopt een rechte lijn van figuren als Chateaubriand en Walpole naar Baudelaire. Nog veel meer dan Chateaubriand en Walpole cultiveerde Baudelaire zijn onaangepastheid, en de autonome kat paste hier uitstekend bij. Voor Baudelaire stond de kat symbool voor de dandy: beiden waren onbewogen, sereen en elegant.³⁷ In *Les Fusées* roemt Baudelaire, zelf niet van adel, katten bovendien vanwege hun aristocratische superioriteit.³⁸

36 H. Ronnes, 'De subversieve huiskat: Kunstenaars en poezen in Nederland, 1885-1910', *De Moderne Tijd. De Lage Landen, 1780-1940* 2 (2018), 248-266.

37 L.C. Black, 'Baudelaire as dandy: Artifice and the search for beauty', *Nineteenth-Century French Studies* 17 (1988-1989), 186-195, hier 190.

38 *Ibidem*, 186.

In de marge

Helemaal aan het einde van de negentiende eeuw drukte *De Amsterdammer* een poezenverhaal af geschreven door ‘Coppée’, waarschijnlijk de Franse auteur (en antisemit) François Coppée.³⁹ Eén van zijn drie poezen, Loulou, is Cypers, een bijzonder ras aldus Coppée, heel proper en matig, en op het oog ‘een kat van hoge geboorte’ met ‘edele overpeinzingen’. Zijn andere twee katten, Zwartje en Grijsje, zijn aan komen lopen en de manieren van deze straatslijpers zijn lang ‘niet zo gedistingeerd als die van Loulou’. Dat er ‘geen gemeen [gewoon] volk onder de katten’ zou zijn, zoals Coppée in het artikel stelt, klinkt niet erg overtuigend uit zijn pen. Niettemin was een proces van nivellering van de raskat wel degelijk gaande. Waar De Buffon nog vijf soorten poezen onderscheidde, variërend van de kat in de wilde natuur tot de Angora genesteld in een salon, werd in de loop van de negentiende eeuw, zo blijkt uit big data onderzoek, uitgegaan van twee simpele categorieën katten: de raskat en de gewone huiskat.⁴⁰ De eersten waren niet gefokt maar ontstaan in verschillende delen van de wereld: pas met de opkomst van de kattenshows en ongetwijfeld ook als gevolg van de intensieve fokprogramma’s van honden in de tweede helft van de negentiende eeuw, begon men kattenrassen te fokken. Erg succesvol is dit nooit geworden: de grootte en het uiterlijk van de kat is veel minder aanpasbaar gebleken dan dat van honden.

In de tweede helft van de negentiende eeuw genoot de raskat nog steeds de voorkeur onder de adel en de hoge bourgeoisie. Als deze niet voorhanden was, maakten strikken en andere attributen de poezen chic. Annonces in de krant van kwijtgeraakte poezen vermeldden veelvuldig dit soort versieringen.⁴¹ De kat als huisdier was nu echter niet langer het prerogatief van de adel, maar sierde ook de woonkamers van de sociale laag daaronder. Deze democratisering van de kat eind negentiende eeuw blijkt uit publicaties als: *Ontdekkingsreizen in de woonkamer* (1869). In deze woonkamer bevonden zich niet alleen ‘kamerplanten’, een ‘kanarievogel’ en een ‘goudvischje’, maar ook een poes. Lang niet altijd vond deze ‘gewone poes’ een fijn thuis: het wemelde destijds nog van de zwerfkatten. Door castratie en sterilisatie is het aantal zwerfkatten de laatste vier à vijf decennia zo zeer geslonken dat wij ons nauwelijks meer kunnen voorstellen hoe smoezelig en onaanraakbaar de meeste katten destijds moeten zijn geweest.

In de twintigste eeuw won de gewone kat het van de raskat: het alomtegenwoordige huisdier de kat dat we nu nog steeds kennen is vooral de gewone huispoes. Louis Couperus schreef in 1910 het verhaal ‘Imperia’ over zijn gelijknamige poes, dat zich afspeelt tegen het decor van het warme Nice met zijn prachtige stadspaleizen en -tuinen.⁴² Imperia is een gewone huis-tuin-en-keuken-kat, wat de verbazing wekt van een Franse vriendin

39 Coppée, ‘Uit de dierenwereld. De katten’, *De Amsterdammer* (22 november 1896).

40 H. Ronnes en V. van de Ven, ‘Van dakhaas tot schootpoes. De opkomst van de kat als huisdier in Nederland in de negentiende eeuw’, *De Negentiende Eeuw* 37 (2013), 116-36.

41 Ibidem, 127-128.

42 L. Couperus, ‘Imperia’, *Het Vaderland* (28 mei 1910) 1-2; L. Couperus, *Korte arabesken* (Utrecht, 1911).

van Couperus. Hoe kun jij, vraagt ze, ‘zo een gewone chat-de-gouttière hebben! Jij, die alles verfijnd hebben moet!’ Couperus antwoordt dat Imperia niet gewoon is maar ‘geestig, gracieus, felijn’. Hij zal heel goed hebben begrepen wat zijn vriendin bedoelde – tot haar verbazing heeft Couperus liefde opgevat voor een gewone in plaats van een raskat – maar Couperus heft het onderscheid tussen deze twee typen poezen op en doet alsof niet Imperia’s ras maar haar individuele eigenschappen onderwerp waren van gesprek.

De strikken zijn in de twintigste eeuw afgedaan, schilderijen van deftige poezen tegen de achtergrond van smaakvolle interieurs werden niet langer gemaakt. Moderne kunstenaars als Bart van der Leck beeldden nu een veel bescheidenere poes af, gevolgd door Sal Meijer, Ed van der Elsen en anderen. Met de opmars van de gewone huiskat – die bovendien in Nederland overwegend politiek links geëngageerde baasjes had in tegenstelling tot de hond⁴³ – keerde de adel zich meer en meer af van de poes, en richtte zij haar aandacht weer op de hond. De paar poezengraven op Het Loo en Amerongen staan in geen verhouding tot de hoeveelheid honden- en paardengraven.⁴⁴ De archivaris van Twickel *postte* op social media naar aanleiding van onderzoek naar de fotocollectie van Twickel: ‘pas na 12.000 gedigitaliseerde foto’s ontmoeten we eindelijk de eerste poes.’⁴⁵ Rond 1920 speelde Carel van Aldenburg Bentinck op Zuylestein ‘met honden en, jawel! Een kat’.

Alleen de excentrieke edellieden, de buitenbeentjes, hielden vast aan de adellijke patronage van poezen. Vaak waren dit vrouwen. Het poezengraf op Amerongen houdt direct verband met de grote dierenliefde, waar ook de poes zich aan mocht laven, van Elisabeth van Aldenburg-Bentinck. Voor een dierenpension werd door de Bentincks land in eigen bezit beschikbaar gesteld en geld ingezameld.⁴⁶ Dit pension, dat de deuren opende in 1957, was zijn tijd ver vooruit met extra ruime hokken en een speelweide voor de dieren. Het kasteel zelf kreeg een kattenbrug zodat de poezen in en uit konden lopen ook als de voordeur gesloten was, kattenluikjes en een kattenroute van de ene naar de andere kamer.⁴⁷ Vooral kat Floep heeft hier waarschijnlijk gebruik van gemaakt; anders dan de poezen Pieta en Minka resideerde Floep op het kasteel.⁴⁸

Een ander voorbeeld van een kattenvrouw binnen een adellijke context was Mia Schulte van Zegwaard. Van 1937 tot ongeveer 1950 huurde ze Zypendaal voor ‘echtparen op leeftijd uit den deftigen stand’.⁴⁹ Vanwege de tientallen katten die ze op

43 Ronnes en Van de Ven, ‘Van dakhaas tot schootpoes’, 136.

44 D. Splinter ‘Onafscheidelijk en onmisbaar. De dierlijke bewoners van Kasteel Amerongen’, in: idem, J.C. Bierens de Haan en L. Gerritsen, red., *Deftige dieren: Adellijke omgang met dieren op kasteel Amerongen vanaf de Gouden Eeuw* (Amerongen, 2019), 38-73, hier 43.

45 R. Alma, Bericht op LinkedIn van de archivaris van Twickel, augustus 2021.

46 L. Gerritsen, ‘Dieren filantropie op stand’, in: idem, J.C. Bierens de Haan en D. Splinter, red., *Deftige dieren*, 74-85, hier 77-78.

47 Splinter, ‘Onafscheidelijk en onmisbaar’, 40.

48 Gerritsen ‘Dieren filantropie op stand’, 80-82.

49 J. Jas, ‘Zypendaal na de Brantsens (deel 2)’, *Infobulletin Parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Boden* 17 (2005), 4-6.

het kasteel hield werd ze ook wel ‘Kattenmie’ genoemd. Een van de deftige heren die huurde bij haar was baron Van Heemstra, de grootvader van Audrey Hepburn die als kind op Zypendaal met de katten speelde. Ze zou zelf een hondenmens worden, waarmee ze de algemene adellijke trend volgde.

Conclusie

Over de antropomorfisering van dieren is in de *animal studies* al veel geschreven, en ook voor poezen geldt dat ze door de eeuwen heen vaak langs de menselijke meetlat zijn gelegd. Zo zouden ze vals, ontrouw, lui en (seksueel) uitdagend zijn. Van antropomorfisering is ook sprake bij De Buffon’s classificatie van de verschillende typen poezen. Deze stratificatie zei niet zoveel over de dieren zelf, maar weerspiegelde de menselijke samenleving: net als de sociaal-maatschappelijke klassen of standen bestonden er gewone poezen en deftige poezen, en van alles er tussenin. Voor de vroegmoderne periode gold dit overigens nauwelijks: iedere kat was toen nog verdacht. In de achttiende eeuw begonnen de kansen voor de poes te keren en kon zij zich verheugen in een voorzichtige toenadering en bescherming door, om te beginnen, de Franse adel. Wat later kregen ook edelen in andere delen van Europa, zoals Nederland, de kat op het netvlies. Poezen konden net als honden, zo ontdekte men, de adellijke identiteit versterken: de idee dat beschaafde mensen voor een beschaafde omgang met dieren moesten zorgen, leidde ertoe dat de adel het voortouw nam in de opkomende dierenbescherming. Bovendien konden raskatten, anders dan gewone poezen, statusverhogend zijn en bijdragen aan de waardigheid en smaak van het interieur. Een andere groep edelen eigende zich de poes toe vanwege haar discursieve kwaliteiten en stelde met het bezit van een poes die adellijke conventies juist ter discussie; voor de Republiek is Belle van Zuylen de voornaamste representant van deze groep. In de eenentwintigste eeuw is er van deze adellijke flirt met poezen weinig over, in scherp contrast met de nog altijd bestaande liefde van kunstenaars voor katten. De lijntjes van de adel naar de poes zijn doodgelopen; de hond heeft voorlopig de langste adem.

96

Prof.dr. **Hanneke Ronnes** is historicus, archeoloog en antropoloog en werkt bij Cultuurwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en als bijzonder hoogleraar (Leerstoel Van der Wyck-de Kempnaer) bij Kunstgeschiedenis en Landschapsgeschiedenis aan de Universiteit Groningen

Universiteit van Amsterdam en Universiteit Groningen – h.ronnes@uva.nl/h.ronnes@rug.nl

Artikelen

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

